

***Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi –
Katre International Human Studies Journal***
ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220
June / Haziran 2021, 11: 253-267

Bir Hadis İki Muasır ve İki Mütalaa

A Hadith, Two Contemporary Authors, and Two Comments

Mehmet GÖKTAŞ

Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim
Dalı
Assoc.Prof. Dr. Atatürk University, Faculty of Theology, Department of Turkic and
Islamic Literature
Erzurum/Türkiye
mehmet.goktas@atauni.edu.tr orcid.org/ 0000-0001-6384-5287

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Submitted / Geliş Tarihi: 26 March / Mart 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 21 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 30 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June /Haziran

Issue / Sayı: 11 Pages / Sayfa: 253-267

Cite as / Atıf: Göktaş, Mehmet. “Bir Hadis İki Muasır ve İki Mütalaa [*A Hadith, Two Contemporary Authors, and Two Comments*]”. *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 11 (June / Haziran 2021), 253-267.

<https://doi.org/10.53427/katre.903977>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre>

Bir Hadis İki Muasır ve İki Mütalaa

Öz: Bu çalışmada "*el-hakku ya'lû velâ yu'lâ aleyh*; Hak üstündür ona üstün gelecek bir şey yoktur" hadisi bağlamında yakın tarihin iki önemli siması Mehmet Âkif Ersoy'la Said Nursî'nin bu hadis üzerine değerlendirmeleri incelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin maddi manevi büyük sıkıntılar yaşadığı, koskoca imparatorluğun inkıraza doğru gittiği çok sıkıntılı dönemlerde yaşamış ve yolları Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye'de keşmiş olan bu iki muasır simanın bahse konu hadis hakkındaki mütalaaları dikkat çekicidir. Mehmet Âkif'in manzum, Nursî'nin nesren yorumladığı bu hadis gerek onların zamanlarında gerekse günümüzde zihinlerde bazı istifhamların oluşmasına sebep olmuştur. "İslam son hak dindir ve hadiste belirtildiği şekliyle hak üstündür ve ona üstün gelecek de bir şey yoktur; fakat İslam coğrafyasının hali bunun böyle olmadığını ortaya koymaktadır" şeklinde dillendirilen ve zihinlerde oluşan istifhamların izalesi büyük önem arz etmektedir. Yaşadıkları dönemde İslam coğrafyasında ortaya çıkan fikrî, içtimaî ve itikadî meselelere çözüm üretme gayreti içinde olan İslamî edebiyatın bu önemli iki isminin mezkûr hadis metninde odak noktayı oluşturan "Hak" kavramının doğru anlaşılması adına ortaya koydukları mütalaa da bu açıdan dikkate değerdir. Nitel araştırma özelliğini taşıyan bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslamî Türk Edebiyatı, Mehmet Âkif, Said Nursî, Hak üstündür.

A Hadith, Two Contemporary Authors, and Two Comments

Abstract: This study mainly focuses on the prophetic hadith of "*El-hakku y'alûvelây'ulâleyh*; The right always dominates, and it is never dominated by anything"; and evaluations of two prominent figures of the recent history Mehmet Âkif and Said Nursî upon this hadith have been investigated. Both experienced the most troublesome times of the Ottoman Empire as it was about to collapse; and they had served at the institution of "Dâru'l-Hikmeti'l-İslâmiye- The House of Wisdom of Islam". Their comments regarding the aforementioned hadith are quite remarkable. Mehmet Âkif's comment was in verse, while Nursî's was in prose. This hadith has caused some confusions in the minds, both at that time and in our day as the current status of the Muslim world apparently refutes that claim." These two prominent figures of Islamic literature had been in great struggle to produce solutions for the intellectual, social and belief related issues, which had emerged in the Islamic world during their lifetimes. In this regard, the considerations put forward by them are quite remarkable, which aims at accurately understanding the concept of "The Right", the focal point of the text of hadith. In this study, which has the

characteristics of qualitative research, the method of documentary analysis was followed.

Key Words: Islamic Turkish Literature, Mehmet Âkif, Said Nursî, The Right is Dominant

Giriş

“*El-Hakku ya'lû ve lâ yu'lâ aleyh*; Hak üstündür ona üstün gelecek bir şey de yoktur” şeklinde iştihar eden bu hadis bir kısım insanlarda yanlış anlamaya dayalı farklı algıların oluşmasına yol açmıştır. İslam'ın hak, İslam dışı inanışların batıl olduğu tezinden hareketle, İslam coğrafyasının içinde bulunduğu ve “hakkın üstünlüğüne” yakışmayan durumu çerçevesinde mezkûr hadise yaklaşım ister istemez insanların zihninde tereddütler hasıl etmekte ve bu tereddütler onların sorularına da yansımaktadır. İslamî Türk edebiyatının, yaşadıkları dönem itibarıyla, iki önemli kalemi olan Mehmed Âkif ve Said Nursî'nin kendilerine doğrudan ya da dolaylı olarak tevcih edilen ilgili hadisle ilgili sorulara verdikleri cevaplar, zahiren tenakuz gibi görünen yanlış anlamaları ve zihinlerde hasıl olan istifhamları izale edebilecek derecede açık ve nettir. Nitel araştırma özelliğini taşıyan bu çalışmada doküman analizi yöntemini kullandık. Bu makaledeki amacımız, içinde yaşadığımız zaman diliminde de sıkça sorulan ve insanımızı inancı noktasında zaaf ve şüpheye düşüren problemin çözümü ve hadiste zikredilen meselenin odak noktasını oluşturan “hak” kavramının nasıl anlaşılması gerektiğini iki muasır mütefekkir Âkif ve Nursî'nin yorumları muvacehesinde vuzuha kavuşturmaktır.

1. Hadisin metin ve rivayet tahlili

“El-Hakku ya'lû” الحق يعلو و لا يعلى عليه “Hak üstün gelir, ona galip gelinmez” ifadesi الاسلام يعلو و لا يعلى عليه (Aclûnî, “Keşfu'l-Hafâ”, 1-27) hadîsinin, halk dilindeki meşhur olan şeklidir. Bu hadîs, Buhârî'nin *Sahîh*'inde (Buhârî, “Cenaiz”, 80) muallak¹ olarak zikredilirken Taberânî'nin *el-Evsat*'ında الحمد لله الذى هدانا لهذا الذى هدانا اليه هذا الدين (Tabrânî, “*el-Evsat*”, VI-118) şeklinde (Tabrânî, “*el-Evsat*”, VI-118)

¹ “Sözlükte “askıda bırakılmış” mânasına gelen muallak kelimesi, terim olarak hadisin senedinin baş tarafından (müellifin bulunduğu kısımdan) bir veya arka arkaya birkaç râvisinin yahut bütün râvilerinin zikredilmediği, “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم” diye doğrudan Hz. Peygamber'e veya bir sahâbî yahut bir tâbiyye isnat edilen hadis demektir.” (Abdullah Aydın, “Muallak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 33/309.

zikredilmiştir. Darekutnî de *Sünen*'inde bu hadisi merfû² olarak nakletmiştir.³

2. İki Muasır Mütefekkir

2.1. Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936)

Mehmet Âkif, 1873'te İstanbul'da doğmuştur. 1893'te Baytar mektebinden mezun olan Âkif vazifesi gereği veteriner hekim olarak Anadolu'yu dolaşmıştır. XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında yaşadığı İslam coğrafyasındaki her alanda yaşanan çözülüş ve dağılışı bizzat gözlemlemiş, problemi yerinde tespit etmiş, bir münevver sorumluluğu ve samimi bir Müslüman olarak Kur'an kaynaklı çözüm önerileri sunmuştur. İyi düzeyde öğrendiği Fransızca ile Batıyı, Arapça ve Farsça ile Doğuyu çok iyi tanıyıp analiz etmiştir.

1908'den sonra, baytarlık dairesindeki memuriyete devam ederken, Darülfünûn (Üniversite) Edebiyat Şubesinde Osmanlı Edebiyatı dersleri vermiştir. Aynı yıllarda İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Şehzâdebaşı'ndaki İlmiye Mahfelinde Arap Edebiyatı dersleri verirken, Fatih, Bayezid, Süleymaniye camileri kürsülerinde de çeşitli konularda vaazlar etmiştir. 1913'te, Osmanlı toplumunda, her alanda huzursuzluğun yaşandığı bir vasatta, gayesi, halkı edebiyat yoluyla uyandırmak ve aydınlatmak olan Müdafaa-i Milliye Heyeti Neşriyat Şubesinde Recaizâde Ekrem, Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif, Cenap Şahabettin'le beraber çalışmıştır.

Mehmed Âkif, 1918'de Şeyhülislâmlığa bağlı olarak kurulan "Darü'l-Hikmet-i İslâmiye Cemiyeti" adlı kuruluşa başkâtip olarak girmiş, başkâtiplik görevi üzerinde kalmak suretiyle 4 Şubat 1920'de cemiyetin üyesi olmuştur.

Eski edebiyat kültürüyle yetişmiş olmakla beraber o, sanatını cemiyetin intibahı için kullanan idealist bir şairdir. XX. yüzyıl başlarındaki İslâmcılık anlayışının en güçlü şairidir. Batılılaşma konusunda seçici bir yaklaşımı tercih eder. Batı'nın ilim

² "Merfû dendiğinde rivayetin kesinlikle Hz. Peygamber'e aidiyeti belirtilmiş olan hadislerdir. (Abdullah Aydınlı, "Merfu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 39/180.

³ Ali b. Ömer Dârekutnî, *Sünen* (Tahkik: Şuayb el-Arnâvut-heyet), (Müessesetu'r-Risale), 2001, 4/371.

ve fenninin alınıp, kendi kültür, gelenek ve göreneklerimizin yaşatılmasını ister. Milliyetçiliğin rağbet gördüğü bir dönemde bu ideolojiye şiddetle karşı çıkar. Millî Mücadele yıllarında bütün himmetini vatanın kurtulmasına harcar. Türk şiirinde dinî lirizmin en güçlü sesidir. İlk mecliste Burdur milletvekilidir. On bir yıl gönüllü sürgün yaşadığı Mısır'dan döndüğü yıl 1936'da vefat etmiştir. Şair kimliğiyle tanınır. En önemli eseri *Safahat*'tir.⁴

2.2. Said Nursî (1878-1960)

Said Nursî, 1878 yılında Bitlis vilayetine bağlı Hizan ilçesi Nurs köyünde doğmuştur. 1886 yılında Şark medreselerinde başlayan tedrisatını 1892 yılında tamamlayarak icazet almış, 1893 yılında Siirt'te âlimlerle yaptığı münazaralar onun âlimler arasında tanınmasına sebep olmuştur. 15 yaşında bir medrese öğrencisi iken hocası tarafından kendisine verilen Bediüzzaman lakabıyla birlikte anılmaya başlanmıştır.

Talebelik yıllarında temel İslamî ilimlerle ilgili çok sayıda kitabı okuyan ve birçoğunu da ezberlemiş olan Nursî, 1897 yılında davet üzerine Van'a gider, Vali Tahir Paşa'nın konağında ikameti sırasında pozitif ilimlere ait eserleri de inceleme fırsatı bulur. Bu arada Türkçesini ileri düzeyde geliştirir. Van'da kaldığı sürede eğitim metodunu tamamen kendisinin hazırladığı bir medrese tesis eder. Esas hedefi, aynı metodun uygulanacağı bir üniversiteyi Doğu Anadolu'da kurmaktır. Kahire'deki el-Ezher Üniversitesi'nden hareketle "Medresetü'z-Zehra" adını verdiği bu üniversitede din ilimleri ile fen ilimleri birlikte öğretilecektir. 1907 yılında İstanbul'a gider. 1911 yılına kadar muhtelif mahfillerde nutuklar verir ve gazetelerde yazılar neşreder. 1911 yılında Şam'a gider ve Emeviye Camiinde yüzlerce âlimin de içinde bulunduğu cemaate hutbe irat eder.

Üniversite kurma hedefi doğrultusunda tekrar İstanbul'a gelen Said Nursî, 13 Nisan 1909 tarihinde tarihe "31 Mart Vakası"

⁴ Mehmed Âkif biyografisi için bk. M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy-Safahat* (İstanbul: Çağ Yayınları 2006), 23-152.; Necla Pekolcay, *İslamî Türk Edebiyatı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2002), 346-349.; M. Orhan Okay, M. Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Âkif Ersoy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2008), 27/432-439.; Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, (İstanbul: Diriliş Yayınları, 2017).; Nurettin Topçu, Mehmet Âkif (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006).

olarak geçen isyanda olaya karıştığı iddiası ile tutuklanır fakat mahkemesi görüldükten sonra beraat eder.

1914 yılında Doğu cephesinde Enver Paşa tarafından gönüllü milis alayı kumandanı olarak görevlendirilen Nursî, talebeleriyle birlikte savaşa katılır, vatan müdafaasına hizmet eder. Savaş esnasında Mart 1916'da Bitlis'te yaralanıp iki buçuk yıl Rusya'da esir kalmış olan Nursî, 1917'deki Bolşevik İhtilâli esnasındaki kargaşadan yararlanıp esaretten kurtulur, Haziran 1918 itibariyle İstanbul'a döner.

Gösterdiği azim ve mücadeleler sebebiyle esaretinin bitiminde kendisine Harp Madalyası verilir ve Mehmet Âkif Ersoy'un sekreterliğini yaptığı Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye a'zası olarak atanır. "Darü'l-Hikmeti'l-İslâmiye"de dört yıl görev yapar. İngilizlerin İstanbul'u işgali yıllarında onların aleyhinde *Hutuvât-ı Sitte* adıyla bir risale neşreder.

1925 yılında Van'da eğitim faaliyetlerinde bulunurken, o sırada meydana gelen Şeyh Said hareketi sebebiyle, bu harekete karşı çıktığı halde, tedbir olarak 1926 yılında önce Burdur'a, ardından sekiz yıl kalacağı Barla'ya sürgüne gönderilir. Nursî'nin, *Risale-i Nur* adını verdiği eserlerinin büyük bir kısmı burada yazılır. Eserleri ve fikirleri sebebiyle 1935 senesinde Eskişehir Mahkemesine sevk edilir.

1936 yılında sürgüne gönderildiği Kastamonu'da eserlerini yazmaya devam eder. 1943'te Denizli Mahkemesi'ne, 1948'de Afyon Mahkemesi'ne sevk edilir. Mahkemeler beraatla neticelenir. 1946 itibariyle başlayan ve 1950 yılında çok partili hayata geçildiğinde 1960 yılına kadar sürecek görece serbestlik ortamında dini hak ve hürriyetler alanındaki bir takım devlet uygulamalarının ve tedbirlerinin kaldırılmasının ardından Nursî, bu dönemde eserlerini matbaalarda bastırma imkânı bulur.

Said Nursî, 23 Mart 1960 tarihinde 82 yaşında Şanlıurfa'da vefat eder. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askerî darbenin ardından Millî Birlik Komitesi hükümeti Nursî'nin kabrinin nakledilmesine karar verir ve 12 Temmuz 1960 günü mezarı Urfa'daki yerinden alınarak bilinmeyen bir yere nakledilir.

Said Nursî kendi hayatını "Eski Said" ve "Yeni Said" olarak ikiye ayırır. Eski Said olarak tabir ettiği doğumundan 1923 yılına

kadar olan dönemde sosyal ve siyasi sorunların çözümünde doğrudan inisiyatif alan bir kişilik sergiler. Bu dönemde *Kızıl İ'caz, Hutuvât-ı Sitte, Sünuhat, Rumuz, Şuaat, Tulûat, İşarât ve Hakikat Çekirdekleri, Muhakemât, Münazarât, Hutbe-i Şamiye ve İşaratü'l-İ'caz* isimli eserlerini telif eder. 1923 yılında TBMM'nin daveti üzerine Ankara'ya gelen Nursî, Ankara'da aradığı atmosferi bulamaz. Van'a dönerek inzivaya çekilir ve daha sonraları bu dönüşünü Yeni Said'in başlangıcı olarak nitelendirir. Bu dönemde sosyal ve siyasi meselelerden uzaklaşır. En önemli vazifenin imanı kuvvetlendirmek olduğunu söyler. Yeni Said diye isimlendirdiği hayat evresinde telif ettiği Risale-i Nur eserleriyle iman hakikatlerini izah ve ispat eder.⁵ Son asrın önemli simalarından Nursî'nin bu çok renkli hayatı filmlere konu olmuş, hayatı, mücadelesi ve eserleri üzerine yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından onlarca çalışmalar ve sempozyumlar yapılmıştır. Birçok dünya dillerine çevrilen eserleri Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından da yayımlanmıştır.

3. “El- Hakku Ya'lû” Hadisi Hakkında Âkif ve Nursî'nin Mütalaaları

2.3. Mehmet Âkif'in “El-HakkuYa'lû” Manzumesi

“*Resimli Gazete*”, 61. sayıdan itibaren İbnülemin Mahmud Kemal (1871-1957) ve kardeşi ile aralarında Âkif'in de bulunduğu edebî heyet tarafından çıkarılmaya başlanır (10 Şubat 1898). Bu sayıdan itibaren Âkif bu dergide şiirler yazmaya başlar. Bu dergide yirmi beş kadar manzumesi yayınlanır.⁶ Bu manzumelerden biri de Rumi 12 Mart 1314, Miladi 24 Mart 1898 tarihinde; 67 numaralı *Resimli Gazete*'nin 794. sayfasında neşredilen “*El- HakkuYa'lû*” başlıklı şiirdir.⁷ Âkif'in *fe û lün / fe û lün / fe û lün / fe ûl* vezniyle kaleme aldığı yirmi beyit ve kırk mısradan müteşekkil manzumesi şu şekildedir:

“*Evet! Görmemiştir bu âlemde göz*”

⁵ Said Nursî biyografisi için bk. Bediüzzaman Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1992); Abdulkadir Badıllı, *Bediüzzaman Said Nursî Mufassal Tarihçe-i Hayatı* (İstanbul: 1990); Alpaslan Açıkgöç, “Said Nursî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları 2008), 35/ 535-572.; Mary F. Weld, *Bediüzzaman Said Nursî Entelektüel Biyografisi* (ed. İbrahim M. Abu Rabi'), (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006).

⁶ Düzdağ, Mehmed Âkif, Safahat, 30.

⁷ Düzdağ, *Safahat*, 526.

Şu "el-hakku ya'lû" kadar doğru söz!

Hakikat teâlidedir dâimâ

O şehbâze mahsûstur i'tilâ!

Hakikat hubût eylemez yükselir

O mi'râca nerden tenâhî gelir?

Ziyâ, perde-pûş-i zilâl olsa da!

Sadâ, dursa bî-intikal olsa da!

Hakikat gurûb eylemez bir zamân

O eyler fezâlarda tayy-i mekân!

Teâmi, tecâhül, tegâfûl, inâd

Değil hiç şâyeste-i istinâd!

Bu gerdenkeşî sürsün üç gün meğer

Yalan doğruya âkıbet baş eğer!

Evet! Bir ân için belki perdedir

Güneş nerde? Yoksa bulut nerededir?

Görünmezse evvelce mâh-ı siyâm

Gelir bir gün elbet olur bedr-i tâm!

Semâvâta korkar da bakmaz isen

Ne hâcet azîzim emîn ol ki sen

Onun nûru yerden de rahşân olur!

Gezen dîde-berpâ nasıl kurtulur?

Tarassud edenler hilâli görür!

Teannüd eden bedre karşı yürür!

Ne lâzım bu nâhak yere iddiâ?

Hatâ başka hak başkadır dâimâ!

Zemin başkadır, âsumân başkadır!

Mekân başkadır, lâmekân başkadır!

*Bekaa başkadır, intihâ başkadır!
Ezel başkadır, ibtidâ başkadır!
Haber başka şeydir, iyân başkadır!
Duyan başkadır, anlayan başkadır!
Bilen, bilmeyen bir değil bir zamân
Filânla filân olmuyor hemzebân!
Garaz bir midir safvet-i kalb ile?
Değil der garazkâr olanlar bile!
Hakîmin birinden işitmiş idim
Çocukken bakın ezber etmiş idim:

Tedâvisi en müşkil, en güç maraz
Garazdır, garazdır, garazdır, garaz!”*

Âkif, tamamını yukarıya aldığımız manzumesine bu alemde “Hak yücedir, üstündür” sözünden daha doğru bir söz olmadığını ifade ile başlar. Değişik teşbih ve temsillerle “Hakk” ve “Hakikat”in yüce olduğunu, yükselmeye devam edeceğini, asla alçalmayacağını ifadeden sonra yükseklik ve yücelik sembolü olarak mi’râca teşbih ettiği “hak ve hakikat” için bir son da olamayacağını berâet-i istihlâl⁸ kabilinden zikreder.

Âkif, hak ve hakikatin hiçbir zaman ortadan kalkmayacağını ve bunun imkansızlığını “*evreni aydınlatan güneş/ışık kaybolursa, bu alemden sesler çekilip yok olsa da*” ifadeleriyle dile getirdikten sonra bu durumu izah edici müşahhas örneklerle yer verir.

Gerçeği görmemek için kendini körlüğe salma, bilmezlikten gelme, gaflet perdesine bürünme ve körü körüne inat; hak ve hakikatin üstünlüğünü ve galebesini engelleyici şeyler olamaz. “Doğru”, hakikattir. Zıddı olan “yalan” hak değildir, hakikat dışıdır. Âkif, güneşi hak ve hakikatin müşebbehün bihi olarak zikreder.

⁸ Berâet-i İstihlâl: Bir esere konusuyla ilgili ifadeler kullanarak güzel bir üslûpla başlamak anlamında edebiyat terimi. (Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâet-i istihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

Bulutun güneşi bir anlık perdelemesi gibi bir “yalan” da doğruyu kısa bir sürede örtebilir ancak bu durum geçicidir. Güneş bir hakikat olarak elbet yalan bulutlarını dağıtacak ve bütün heybetiyle ortaya çıkacaktır.

Âkif, hak ve hakikatin gizlenmesinin mümkün olamayacağını ifade için Ramazan hilali örneğiyle açıklamasına devam eder. Ramazan hilali bazı sebepler muvacehesinde başlangıçta görünmese de elbet bir gün bütün haşmetiyle dolunay şeklinde ortaya çıkacaktır. Bu gerçeği anlaşılmasız bir lakaytlık ve inatla görmek istemeyenler değil, hak ve hakikati araştırma sevdasında olanlar görecektir. Bu teşbihi ifadelerden sonra Âkif, bir dizi hak ve nahak olarak değerlendirdiği kavramları manzumesinde sıralar. Âkif, “hak ve nâhak” kavramlarına müşahhas delil olarak bilenle bilmeyenin bir olmayacağı gerçeğini vurgularken “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu!”⁹ ayetine de telmihte bulunur. Ayrıca kalp safiyetini “hak” makamında değerlendirirken, gizli kin ve husumet beslemek anlamlarına gelen garaz, nâhak bir tutumdur ki, bunu garazkâr olanların bile inkâr etmesi mümkün değildir.

Tüm bu açıklamalar bize “el-Hakku ya’lû” bağlamında Âkif’in “Hak” kavramını değişmez mutlak hakikat olarak değerlendirdiğini göstermektedir. “İnkârı mümkün olmayacak kesinlikte gerçek (sabit) olan şey”¹⁰ şeklinde tanımlanan hak kavramının adeta felsefesini yaptığı manzumesinde Âkif, kimin elinde olduğuna bakılmaksızın hak olan vasıfların nâhak olan vasıflara üstün olacağını ve bunun aksinin mümkün olmadığını açıkça ifade eder.

2.4. Nursî’nin “el-Hakku Ya’lû” Mütalası

Nursî, 1921 yılında İstanbul Evkaf-ı İslâmiye Matbaası’nda basılıp neşredilen *Rumuz* isimli eseriyle yine Darü’l-Hikmeti’l-İslâmiye azalığı sırasında Ramazan ayında telif edilmiş ve 1921 yılında basılmış olan *Lemaat* isimli eserinde “el-Hakku ya’lû” hadisi ile ilgili kendisine yöneltilen soruya cevap sadedinde açıklamalarda bulunur.

Âkif’in manzumesini yazdığı 1898 yılı ile Nursî’nin bu hadis hakkında tefsiri mütalasını kaleme aldığı 1921 yılı büyük

⁹ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Zümer 39/9.

¹⁰ Mustafa Çağırıcı, “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/137-139.

sıkıntılarının, savaşların, mağlubiyetlerin yaşandığı yıllardır. Nursî, mütalaasına biri ya da birileri tarafından sorulan bir soruyla başlar. Bu soru sadece o zamana mahsus değil günümüzde de İslam coğrafyasının Batı Hristiyan toplumları karşısındaki maddi ve teknolojik geriliği sebebiyle halihazırda da sorulan sorulardan biridir. “Hak üstündür ve ona üstün gelecek bir şey yoktur” rivayetinden hareketle “*son ve hak din olan İslam’ın üstün olması gerekirdi, Müslümanların içinde bulunduğu vaziyet hadisin manasıyla örtüşmemektedir, burada bir tenakuz yok mu?*” gibi değerlendirmelerin olduğu ve zihinlerde istifhamların belirlediği bir gerçekliktir. Nursî de bu hadisten hareketle kendisine sorulan soruya *Rumuz* isimli eserinde şöyle cevap verir:

“Bir insî tarafından soruldu: أَلْحَقُّ يَغْلُو وَلَا يُغْلَى عَلَيْهِ Halbuki kâfir Müslümana galebe eder.”

El-Cevab: Sıfat-ı kelamdan gelen evâmir-i teşriyyeye karşı itaat ve isyan olduğu gibi, sıfat-ı iradeden gelen evâmir-i tekvinîyeye karşı da itaat ve isyan vardır. Evvelkide mükâfat ve mücazat galiben ahirette olur; ikincisinde ağılebi dünyada olur.

Mesela, sabrın mükafatı zaferdir. Ataletin mücazâtı sefalettir. Sa’y ve sabrın sevabı, servet ve galebedir. Şu hâlde, kâfirin evamir-i tekvinîyeye karşı itaati, Müslümanın evamir-i tekvinîyeye karşı isyanına galebe etmiştir.

Bir müslim, her bir sıfatı Müslüman olmak lâzım gelmediği gibi, bir kâfirin her bir sıfatı kâfir olmak ve küfründen neş’et etmek lâzım değildir. Veyahut galebesi ona istidraçtır, Müslümana tathîrdir”¹¹

Nursî, yukarıya aldığımız ve sorulan bir soruya cevap teşkil eden yorumuna şeriat kavramını teşriî emirler ve tekvinî emirler olmak üzere ikiye ayırır ve bu taksimat muvacehesinde zikredilen hadisten ne anlaşılması gerektiğini izaha çalışır. Şeriatın ilki, Allah’ın (cc) kelam sıfatından gelen, insanların içtimaî hayatını tanzim eden emir ve yasakların toplamı olan Kur’an’dır. Kur’an’da bildirilen emir ve yasaklara uyma ve uymama noktasındaki karşılığın (ödül ve ceza) çoğunlukla ahirette görüleceğini söyler. Diğer şeriat; yaratıcı kudretin irade sıfatından gelen ve büyük aleme koyduğu kanunlar ve ilkelerdir. Nursî, kâinata konulmuş bu kanunlara uygun hareket edenlerin ve etmeyenlerin ödül ve ceza

¹¹ Said Nursî, *Rumuz* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1921), 271.

olarak karşılığını çoğunlukla bu dünyada görececeklerini ifade eder. Bu kısa açıklamadan sonra Nursî, zikri geçen hadis sebebiyle zihinlerde beliren istifhamları izale için, hak ve hakikatin üstünlüğünü tekvini şeriat olarak nitelediği yaratıcı kudretin evrene koyduğu kanunlara uygun hareket etmekle mümkün olacağını ifade eder ve “*İnsan için ancak çalıştığı vardır*”¹² ayetine de telmihle şu örnekleme yapıyor: çalışma ve sabrın karşılığı zenginlik ve ilerlemedir. Nitekim “mutabakat ve muvafakat”¹³ olarak da tanımlanan hakkın bu manasına uygun olarak Nursî, hak ve hakikate uygun ve mutabık hareket edenlerin bu dünyada karşılığını göreceğini bunun iman ve inkarla alakalı olmadığını da yine örneklerle izah eder. Tembelliğin karşılığı sefalettir, geri kalmışlıktır. Batıl olarak nitelediğimiz gayr-i Müslimler hak olan vasıtalara tutundukları için maddî anlamda yükselmişler ve zenginleşmişlerdir. Kısaca gayr-i Müslimlerin şu anki üstünlüğü, dinî anlamda, muharref olan Hristiyanlığın, hak din olan İslam üzerine sağladığı bir üstünlük değildir. Gayr-i Müslimdeki çalışma, sabır, sebat ve evrende cari kanunlara riayet gibi hak ve hakikat olan vasıflar, Müslümandaki hak olmayan tembellik vasfına üstün gelmiştir. Kısaca Nursî, hak olan bir vasfın hak olmayan bir vafa üstün geldiğini ve الحق يعلوا hadisinin böyle anlaşılması gerektiğini ve bu durumun bir tenakuz arz etmediğini eserinde vurgulamak suretiyle sorulan soruya cevap verir.

Nursî, zikri geçen hadisle ilgili *Lemaât* isimli eserinde bu hususu biraz daha detaylandırarak dört nokta halinde izaha çalışır. Muhtelif mevzuların işlendiği eserde bahse konu olan hadis veciz olarak nitelemeye müsait “*el-Hakku ya'lû*” *bizzât, hem akibet muraddır.*” başlığıyla okuyucuların dikkatine sunulur. Nursî, hakkın kayıtsız ve şartsız olarak zatında üstün olduğunu izah için “*bizzât*” ifadesini ilgili hadisi açıklamada adeta bir anahtar kelime olarak kullanır ve tüm yorumlarını bu kelime üstüne bina eder.¹⁴ Nursî'nin *Lemaât* isimli eserinde dört başlık altında yapmış olduğu izahlar özet olarak şu şekildedir:

Nursî, “hak” ve “batıl”ı vesilelere tevessül noktasında değerlendirir. “Hak” olarak kabul ettiğimiz hususun üstünlüğü yine hak olan vesileye sarılmakla mümkün olacaktır. Batıl olarak

¹² Necm 53/39.

¹³ Ragıb el-İsfehânî, *El-Müfredât* (Beyrut: Dâru'l-Maârif 2010), 132.

¹⁴ Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat 2006), 726.

nitelediğimiz durumun tutunduğu vesile “hak” ise “batıl” hak vesileye sarılarak yücelmiş olacağından üstünlük “batıl” oluşundan değil “hak” vesileye sarılmış olmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla “batıl” “hakk”a değil; “hak” olan bir vesile “batıl” olan bir vesileye üstün gelmiş olmaktadır. Nursî, bu açıklamaları kendisine yöneltilen “*Madem El- Hakku ya’lû haktır” Neden kâfir, müslime; kuvvet hakka galibdir?*” şeklinde sorulan soruya cevap olarak vermektedir. Sorudan da anlaşılacağı üzere Müslim “hak” olan İslam’a inanmaktadır ve “hak” yoldadır. Kafir ise batıl bir yol tutmuştur. Dünya ölçeğinde gördüğümüz gerçek batıl olmakla beraber kafirin Müslim üzerine (ekonomik ve teknolojik olarak) galip ve üstün oluşudur. Hadisle ilgili Nursî’nin açıklamasının odak noktası burada ortaya çıkmaktadır ki, o da küfrün İslam üzerine olan üstünlüğü değil, kafir olmakla beraber tutunduğu vesilelerin (çalışma, doğruluk, ilme değer verme, tekvinî şartlara uyum vs. gibi) “hak” oluşu; hak dine bağlı olmakla beraber Müslümanın “batıl” vesilelerde (tembellik, aklın ve ilmin gereğini yapmama, tekvinî şartlara arka dönme vs. gibi) boğulması neticesinde “hak” olan vesilenin “batıl” olan vesileye üstün gelmesidir.

Sonuç

Bir Hadis İki Muasır ve İki Mütalaa başlığını taşıyan bu makalemizde öncelikle halk dilinde “el-Hakku ya’lû” olarak meşhur olan hadisin metin ve rivayet tahlili yapılmış hadisin aslının kaynaklarda “el-İslâmu ya’lû” şeklinde geçtiği görülmüştür. Son hak dinin İslam oluşundan hareketle insanların böyle bir tasarrufta buldukları ve böylece iştiharına vesile oldukları söylenebilir. Bu hadis üzerine mütalaalarını serdeden Âkif ve Nursî’nin de insanlar arasında iştihar bulmuş şekli üzerine yorumlarını bina ettiklerini görmekteyiz.

“Hak din İslam’dır, Peygamberimizin “الحق يعلوا” hadisi de ortadadır; ancak İslam aleminin hali bu durumun tam aksini söylemektedir” şeklinde dillendirilen ve bir tenakuz olarak değerlendirilen hususa her iki mütefekkir ilmi ve mantikî delillerle cevap vermişlerdir.

Dönemin olumsuz şartları içinde doğrudan soru olarak yöneltilen yahut kafalarda ve zihinlerde beliren istifhamların bir neticesi olarak adeta sorgulanan “el-Hakku ya’lû” hadisi üzerine sorgulama ve istifhamlar sadece Âkif ve Nursî’nin zamanına

mahsus değildir. Günümüzde de İslam coğrafyasının içinde bulunduğu iç açıcı olmayan durum delil gösterilerek aynı sorgulamaların bizzat günümüzde de yapıldığına maalesef şahit olmaktadır. Dolayısıyla bu iki muasır mütefekkirin yorumlarının günümüzde de geçerliliğini koruduğu gerçeğinden yola çıkarak “Hak” kavramından ne anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalıştık.

Âkif’in nazmen, Nursî’nin bir soru üzerine nesnen yorumladığı bu hadis hakkındaki mütalaanın ortak noktası; kimin elinde ve yanında (Müslim, gayr-i Müslim) olduğuna bakılmaksızın, kayıtsız şartsız olarak bizzat hak vesilenin her daim üstün olduğudur. Yanılgı, hak dine mensup olan Müslümanın “hak” olan vesileye sarılmadan da üstün geleceğine olan yanlış itikadı ve iltibasıdır.

Âkif, şiirin imkanlarından hareketle düşüncesini sanat zemininde teşbihi unsurlarla dile getirirken Nursî, “mutabakat ve muvafakat” olarak tanımlanan “hak” kavramını merkeze alarak daha müşahhas örneklerle ve mantıklı delillerle yorumunu okuyucuya takdim eder.

Kaynakça

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs ammâ İštehera mine'l-Ehâdîs alâ Elsineti'n-Nâs* (I-II), Beyrut, 1988. 1-27.
- Açıkgenç, Alpaslan, “Said Nursî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/565-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2008
- Aydınlı, Abdullah. “Merfu”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/180. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Aydınlı, Abdullah. “Muallak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/309. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Badıllı, Abdulkadir, *Bediüzzaman Said Nursî Mufasssal Tarihçe-i Hayatı*, İstanbul: 1990.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-Şâhîh*, İst., 1992.
- Çağırıcı, Mustafa. “Hak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/137-139. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen* (tahk: Şuayb el-Arnâvut-heyet), Müessesetu'r-Risale, 2001, 4/371.

- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmet Âkif Ersoy-Safahat*. İstanbul: Çağ Yayınları, 2006.
- El-İsfehânî, Ragıb. *El-Müfredât*, Beyrut: Dâru'l-Maârif. 2010.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Berâet-i İstihlâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV yayınları, 1992.
- Karakoç, Sezai. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2017.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş- Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009
- Nursî, Said. *Rumuz*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1921.
- Nursî, Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2006.
- Nursî, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1992.
- Okay, M. Orhan-Düzdağ, M. Ertuğrul. "Mehmed Âkif Ersoy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/432-439. Ankara: TDV Yayınları, 2008.
- Pekolcay, Necla. *İslamî Türk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2002.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed. *el-Mucemu'l-Evsat*, (I-IX) (VI-118) (Şamile).
- Topçu, Nurettin. *Mehmed Âkif*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Weld, F. Mary. *Bediüzzaman Said Nursî Entelektüel Biyografisi*. Ed. İbrahim Abu Rabi'. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.